

KÖZLEMÉNYEK

Frojimovics Kinga

EGY EMBERMENTŐ PÉLDÁJA?

*Id. Antall József és a lengyelországi zsidó menekültek Magyarországon
a második világháború idején*

1939. szeptember 1-jén Németország megtámadta Lengyelországot, és ezzel kitört a második világháború. A lengyel hadsereg ellenállása napok alatt összeomlott, és lengyel katonák valamint a hadsereg egységeivel együtt civilek is a környező országokba menekültek. A katonák célja egyrészt a német hadifogság elkerülése volt, másrészt azt tervezték, hogy Nyugat-Európában a Lengyelországból elmenekültekből lengyel légiót szerveznek, amely majd újra harcolhat a németek ellen a háború különböző hadszínterein.

E szervezett menekülés részeként 1939 őszén több tízezer lengyel katona és velük együtt sok ezer polgári menekült érkezett Magyarországra, amely ekkor a náci Németország szövetségeseként a lengyelek számára ellenséges ország volt. Ennek ellenére, a magyar hatóságok nemcsak hogy befogadták a menekülteket, hanem lengyel katonák tízezreinek segítettek 1940 nyaráig abban, hogy az országon keresztül Jugoszlávia felé tovább szökve eljussanak Franciaországba és Angliába, és ott újjászerveződve többek között az afrikai hadszíntéren újra felvegyék a harcot a németek ellen. A második világháború kitörésekor Magyarországra menekülő lengyelek ügye már csak ezért is speciális fejezete a magyar menekültügy történetének, de különleges fejezet adminisztratív szempontból is. E lengyel menekülteket ugyanis a magyar kormány kivette az idegenrendészeti szerv, a KEOKH fennhatósága alól, és kettéválasztva a katonai és a polgári menekülteket, a Honvédelmi, illetve a Belügyminisztérium hatáskörébe vonta, mindkét minisztériumban egy-egy osztályra bízva az ügyeiket.

A második világháború éveinek lengyel menekültügye elsősorban Kapronczay Károly és Lagzi István kutatásainak köszönhetően talán a menekültügy legjobbban feltárt és feldolgozott fejezete a magyarországi szakirodalomban. Nem véletlenül, hiszen ebben az ügyben Magyarország saját szövetségeseivel, a náci Németországgal akár diplomáciai konfliktust is vállalva, a lengyelek, és ezzel a tengelyhatalmak ellen harcoló nyugati szövetségeseik mellé állt. Ez pedig mind a kommunista korszakban, mind 1989, a magyarországi rendszerváltás után az ország érdemeként felmutatható tett volt.

A téma jó feldolgozottságának köszönhetően ebben az írásban a lengyel menekültkérdést kizárólag a zsidó menekültügy kontextusában fogom elemezni. A két ügy összehasonlítása ugyanis kiváló alkalmat nyújt arra, hogy mélyebben megérthessük a korabeli magyar politikai elit álláspontját a zsidókkal kap-

csolatban. Mint azt az alábbiakban látni fogjuk, a lengyelek mentésében és segítyezésében, gyakran a törvénysértést is vállalva, szinte az egész magyar társadalom résztvett, egyszerű falusi emberektől, vasutasokon, városi tisztviselőkn, közigazgatási vezetőkön át egészen a főpapság és a magyar arisztokrácia, valamint különböző minisztériumok és a kormány legfelsőbb köreiig. Tették ezt, miközben ugyanebben az időben ugyanez a magyar politikai elit nem csak hogy minden eszközzel küzdött a deportálás elől menekülő zsidók magyarországi „beszivárgása” ellen, hanem a menekült zsidók kitoloncolása címén, a törvényteleniséget is vállalva az ország zsidó állampolgárai közül ezeket saját kezdeményezésükből deportáltak.

A második világháború kitörését, és a lengyel hadsereg gyors összeomlását követően a lengyel kormány, az államfő és a katonai főparancsnokság 1939. szeptember 17-én Romániába tette át a székhelyét. Románia azonban nem teljesítette az 1929-es lengyel-román együttműködési szerződésben vállaltakat és a román hatóságok internáltak mindenkit. Akik tudtak, tovább menekültek Franciaországba. Franciaország befogadta a Wladyslaw Sikorski tábornok, volt miniszterelnök vezetésével újjáalakult lengyel kormányt és főparancsnokságot, és anyagilag is támogatta a Franciaországban és Szíriában újjászervezett lengyel hadsereget.¹

1939 szeptemberében ugyanakkor nemcsak a politikai és katonai vezetés, hanem a lengyel hadsereg jelentős része is elmenekült az országból és szétszórta a szomszédos országokba. Szeptember-október során 13800 lengyel katona került Litvániába, 1315 Lettországba, 30 ezer Romániába, 40382 Magyarországra és mintegy 200 ezer a Szovjetunióba.²

1939. szeptember 17-én Leon Orłowski magyarországi lengyel nagykövet felkereste Csáky István külügyminisztert és az iránt érdeklődött, hogy mik a magyar szándékok az érkező lengyel menekültekkel kapcsolatban. Csáky válasza egyértelmű volt: a kormány az ún. Genfi Egyezmény szerint fog eljárni, azaz a katonákat lefegyverezi és az ország belsejében táborokban helyezi el őket.

A lengyel katonai menekültekkel való bánásmódjának meghatározásában a magyar kormány végül két nemzetközi egyezményre támaszkodott. Az egyik az 1907-es ún. Hágai Egyezmény volt, melyet Magyarország 1913-ban iktatott törvényei sorába: 1913:XLIII. törvénycikk. A másik egyezmény pedig az 1929-es ún. Genfi Egyezmény volt, mely Magyarországon 1936-ban emelkedett törvényerőre: 1936:XXX. törvénycikk. Az 1907. október 28-án Hágában kelt egyezmény többek között rendelkezett a „szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól” és azon belül a hadifoglyokról.³ Az 1929. július 27-én Genfben elfogadott egyezmény pedig „a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód” kérdéseiről, többek között a hadifoglyok elfogásának módjáról és a hadifogly táborokról intézkedett.⁴

¹ *Kapronczay Károly*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai. Bp. 2000. 151–152.

² *Godó Ágnes*: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Bp. 1976. 88.

³ Szabályzat a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól: II. fejezet (A hadifoglyokról). Az 1913:XLIII. törvénycikk teljes szövegét l.: NETJOGTÁR. A CompLex Kiadó Kft. CompLex jogi adatbázisából, <http://www.1000ev.hu> 2014. április 7.

⁴ Az 1936:XXX. törvénycikk teljes szövegét l.: NETJOGTÁR. A CompLex Kiadó Kft. CompLex jogi adatbázisából, <http://www.1000ev.hu> 2014. április 7.

A polgári menekültekről nemzetközi szerződések ugyan nem gondoskodtak, de Csáky a szeptember 17-én lezajlott megbeszélésen közölte Orłowski követtel, hogy őket a magyar állam menekülttáborokban fogja gondozni. Másnap, szeptember 18-án Csáky közölte a lengyel követtel, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter Teleki Pál miniszterelnök utasítására megnyitotta a magyar–lengyel határt a lengyel menekültek befogadása érdekében. Az előző napi megbeszélésről beszámoló jelentése szerint, melyet Teleki Pál miniszterelnök, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Werth Henrik vezérkari főnök kaptak kézhez, Csáky a szeptember 18-án lezajlott második megbeszélésen azt is közölni szándékozott a lengyel követtel, hogy „a lengyel menekültekre vonatkozó rendelkezésekből zsidók természetesen ki vannak zárva, mert ezeket a határon kerekén visszautasítjuk.”⁵ Ez utóbbi intézkedést a határon működő fogadóbizottságok azonban nem hajtották végre. A Csáky-Orłowski megbeszélés eredménye után a lengyel katonai főparancsnokság utasította a Kárpátok térségében tartózkodó katonai egységek parancsnokait, hogy egységeikkel lépják át a magyar–lengyel határt.

Szeptember 22-én a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium, a Külügyminisztérium, valamint a Miniszterelnöki Hivatal képviselői értekezleten egyeztették a lengyel menekültügy kérdéseit. A szeptember 22-én tartott értekezlet döntötte el, hogy a katonai menekültekkel a Honvédelmi Minisztérium, a polgáriakkal pedig a Belügyminisztérium foglalkozni.⁶ E döntés eredményeként a Honvédelmi Minisztériumban külön osztály alakult, a 21. osztály, mely általában hadifoglyokkal foglalkozott. A Belügyminisztériumban a IX., azaz a Szociális és Segélyezési Osztály hatáskörébe osztották a lengyel polgári menekültek ügyét. A lengyel menekültügyben illetékes két minisztériumi osztály élén id. Antall József miniszteri tanácsos, a menekültügy kormány megbízottja (a Belügyminisztériumban), illetve Baló Zoltán ezredes (a Honvédelmi Minisztériumban) állt. Balót 1943 nyarától Utassy Lóránd ezredes váltotta fel.⁷

Az első menekültek érkezésére számítva a Magyar Vöröskereszt már 1939. szeptember 9-én ideiglenes kirendeltséget szervezett a lengyel-magyar határ közelében, és élelmezési valamint ideiglenes szálláshelyeket állított fel.⁸ Az első lengyel menekült 1939. szeptember 10-én lépett magyar területre. Nagyobb hullámban szeptember 15. után érkeztek a Vereckei-, a Tatár- és a Jablonkaghágon át.⁹ 1939 szeptember második felében a Belügyminisztérium és a Honvé-

⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) A-779/1 A Külügyminisztérium 4612/1939. sz. aktája, 1939. szeptember 17. valamint *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 155.

⁶ Az első világháborút követő nagy menekülthullámokat, melyekben a trianoni békekötéskor Magyarországtól elcsatolt területekről magyarok menekültek az országba, a magyar politikai vezetés szociális problémaként kezelte, és ezért a menekültügyet a Belügyminisztériumra bízta. Az első világháború után az elcsatolt területekről közel 200 ezer magyar menekült Magyarországra. 1938-tól tízezzrel érkeztek erdélyi magyarok és velük erdélyi szászok az országba. 1941-ben szintén a Belügyminisztérium IX., szociális ügyekkel foglalkozó osztálya feladata lett a bukovinai székekelyek betelepítése. *L. Kapronczay Károly*: Menekültek Magyarországon. Valóság 1993:2. 45.

⁷ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 156.

⁸ *Kapronczay Károly*: Akkor nem volt Lengyelország... Bp. 1992. 29.

⁹ *Kapronczay Károly*: Lengyel katonák magyar földön. Bp. 1994. 47.

delmi Minisztérium egyaránt fogadóállomásokat állított fel a határon a tömegesen érkező menekültek fogadására.¹⁰ A Honvédelmi Minisztérium által a határra küldött irányító tiszt jelentéseinek összesítése szerint 1939. szeptember 21. és október 11. között 4792 tiszt, 34710 altiszt és legénység és 880 polgári személy érkezett Magyarországra, összesen 40382 menekült.¹¹

1939 szeptember közepén a magyarországi német követség már hivatalosan is tiltakozott a Külügyminisztériumban a lengyelek befogadása ellen. Ezekben az első tiltakozásokban különös hangsúlyt kapott a Lengyelországból érkezett zsidók azonnali visszaküldésének kérése. Antall ezért szóban utasította a fogadóbizottságokat, hogy lehetőleg mindenkinek keresztény papírokat adjanak.¹² A vallási rovatot a menekült lengyel papokból álló Lengyel Lelkészi Hivatal külön is igazolta. Ezen kívül a zsidók körében sokszorosított katolikus imádságokat is terjesztettek, hogy egy esetleges ellenőrzésnél nehegyen azon bukjának le, hogy nem ismerik a keresztény imákat.¹³ Akik ragaszkodtak vallásukhoz, Budapesten és vidéki hitközségeknél nyertek elhelyezést, a többiek a lengyelekkel együtt tették táborokba. A lengyel menekültekkel azonos elbánásban részesülő zsidókat mindazonáltal az Antall vezette osztály már a kezdetektől nyilvántartotta. 1939. október 15-én kelt jelentésében például a Mezőkövesdi járás főszolgabírája azt írta a Belügyminisztérium IX. osztályának, hogy a járásához tartozó Andornaktálya községbe 1939. szeptember 19-én 32 lengyel polgári menekültet helyeztek el, akik közül egy zsidó (izraelita vallású). A jelentés szerint a menekült utolsó lakhelye szülővárosa, Grabovnica volt, és Lengyelországban nincs senkije sem.¹⁴ 1939 őszén a lengyelekkel együtt mintegy 3-5 ezer zsidó érkezett, katonák és civilek egyaránt.¹⁵

A lengyel Kárpát-hadsereg egységeiből szeptember 24-ét követően a következő csapatok jöttek át zárt egységekben Magyarországra: 10. páncélos dandár, 3. hegyilövész dandár, 5. polhalei lövészezred, stryji 4. utászzezred, 9. és 12. ulánusezred, krakkói, pozñani, przemyśli és lwówi városparancsnokságok, a vasútbiztosító zászlóalj, a rendőrség és a vámőrség, a határőrség délkeleti parancsnokságának legénysége, Katonai Térképészeti Intézet, 5. krakkói híradóstörzs, varsói 53. gyalogezred, 11. motorizált légvédelmi ezred, stryji gépesített tüzérosztály, breszti páncélososztály, 6. podhalei lövészezred, 9. ezred páncélos egységei, 9-es számú katonai kórház. Ezen kívül érkeztek még kisebb szétszórt alakulatok, és a katonasággal együtt menekülő civilek.¹⁶

¹⁰ Antall József: Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp. 1946. 16.

¹¹ Godó Á.: Magyar–lengyel kapcsolatok i. m. 88. Az 1939 őszén érkezett katonák között 13 tábornok volt. L. Baló Zoltán: Emlékeim a lengyelekről. In: Magyarok és lengyelek, 1939–1945: Menekültügy. Összeáll. Kapronczay József. Bp. 1991. 243.

¹² Kapronczay Károly: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon a második világháború alatt. In: Magyarok és lengyelek, 1939–1945: Menekültügy. Összeáll. Kapronczay József. Bp. 1991. 117.

¹³ Kapronczay K.: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 104.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 150 Belügyminisztérium (BM) Általános iratok 4024. csomó A Mezőkövesdi járás főszolgabírójának jelentése a Belügyminisztérium Menekültügyi Osztályának, 1939. október 15.

¹⁵ Kapronczay K.: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon i. m. 117–118.

¹⁶ Kapronczay K.: Lengyel katonák magyar földön i. m. 49–50.

A határról a menekülteket az Ungvár-Csap-Miskolc és a Munkács- vagy Beregszász-Csap-Debrecen útvonalon szállították az ország belsőbb területeire. A menekülteket Csapon osztották szét, a vasúti szállításról és az őrségről a hadseregnek, pontosabban a VIII. hadtestparancsnokságnak kellett gondoskodni.¹⁷ A magyar lakosság sokszor étellel és cigarettával várta az érkező lengyeleket: a határról az ország különböző részeire vasúton szállított menekültek elé kimentek a pályaudvarokra fogadni őket. Így volt ez többek között Miskolcon és Sátoraljaújhelyen, amelyről a sajtó is részletesen beszámolt.¹⁸

A szakirodalom nem egységes a menekültek számát illetően. A Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője, Antall József, 1946-ban már mint újjáépítési miniszter, könyvet írt a második világháború idején Magyarországra érkeztetett lengyel menekültekről. Antall szerint Magyarország területén a második világháború alatt mintegy 140 ezer lengyel menekült vonult át.¹⁹ Ezt a létszámot a lengyel kutatók nem fogadják el. Witold Biegański hadtörténész szerint összesen mintegy 40 ezer katona és 15 ezer civil élt menekültként Magyarországon, közülük 1940 júniusig, tehát az evakuáció első szakaszában 21 ezer katona és több ezer civil távozott nyugatra. A későbbi evakuáció során létszámuk tovább csökkent, és Biegański szerint 1944 teléig összesen 6 ezer katona és 3500 civil maradt az országban. Nagyjából ezeket a számadatokat adja meg Maciej Kozmiński is.²⁰ A Magyar Vöröskereszt és a Honvédelmi Minisztérium forrásaiban szereplő számadatok a lengyel történészeket támasztják alá. A Magyar Vöröskeresztnek a családtagok közötti kapcsolattartás céljából készített nyilvántartásában 17 ezer polgári és 40 ezer katonai lengyel menekült szerepel.²¹ A Honvédelmi Minisztérium fennmaradt forrásanyaga szerint pedig 1939 októbere és 1944 eleje között a következőképpen alakult a Magyarországon tartózkodó lengyel katonai és polgári menekültek száma:

1. táblázat – Lengyel menekültek Magyarországon 1939 ősze és 1944 eleje között²²

Dátum	Menekültek száma
1939. október 11.	40382 katona és civil
1939. december 1.	31004 katona és civil
1940. július 1.	11749 katona és civil
1940. szeptember 1.	6402 katona és civil

¹⁷ *Lagzi István*: Adalékok a lengyel katonai és polgári menekültek Borsod, Abaúj, Zemplén megyébe érkezésének történetéhez (1939 szeptember-október). Borsodi Levéltári Évkönyv I. 1977. 176.

¹⁸ *Lagzi István*: Magyar segítség a lengyel menekülteknek 1939 őszén, a visszaemlékezések tükrében. Tiszatáj 1976:12. 73–74.

¹⁹ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 5.

²⁰ *Godó Á.*: Magyar–lengyel kapcsolatok i. m. 112.

²¹ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 34. A Magyar Vöröskereszt megmaradt iratanyagában lengyel menekültekre vonatkozó forrásokat, többek között internáltak listáit, lengyel menekültek kérvényeit l.: MNL OL, P 1362 Magyar Vöröskereszt iratai 1–2 cs.

²² *Godó Á.*: Magyar–lengyel kapcsolatok i. m. 113.

Dátum	Menekültek száma
1941. április 1.	6330 katona és 448 civil
1944 eleje	mintegy 6000 katona és civil

1939 októberében több mint 100 polgári és több mint 140 katonai tábor működött Magyarországon több tízezer menekült befogadására. A polgári menekülteket a Magyarországon érvényben levő törvények szerint jogtalanul az országban tartózkodó személyeknek kellett volna tekinteni, és ezért internálni és rendőri felügyelet alá helyezni. A lengyel polgári menekültek esetében azonban a magyar hatóságok másként jártak el: a kötelező rendőrségi nyilvántartásba vétel után a Belügyminisztérium szociális gondozásába kerültek, ami azt is jelentette, hogy internálótáborok helyett menekülttáborokban nyertek elhelyezést. A polgári menekülttábor ráadásul csak névleg volt tábor, hiszen határai az adott település határaival voltak azonosak.²³ A polgári menekültek számára Siklóson létrejött egy büntetőtábor, onnan a valamilyen oknál fogva letartóztatottak nem kaptak eltávozási engedélyt. A katonai táborokból engedély nélkül nem lehetett távozni, engedéllyel azonban bármikor. A katonák büntetőtáborra a komáromi vár volt.²⁴

A katonai menekülteket 1939 őszén összesen 141 településen helyezték el, többnyire ún. vegyes táborokban, azaz a tiszteket együtt a legénységgel.²⁵ Ez a rendszer azonban hamarosan megszűnt: 1939 október végén a honvédelmi miniszter határozatot hozott a tiszti és a legénységi táborok elkülönítéséről. Egyben arról is rendelkezett, hogy a kommunistákat, vagy kommunista gyanús katonákat, az agitátorokat, valamint a nemi betegeket és a szökevényeket katonai büntetőtáborba kell zárni.²⁶

A katonai internálótáborok élén a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya által kinevezett magyar katonai parancsnokok álltak. Mellettük minden táborban a tábor lakói által választott lengyel vezető (starszy obozu) volt. 100-tól néhány ezer főig terjedt a táborok létszáma. Minden táborban volt olvasóterem rádióval, társasjátékokkal, magyar és lengyel lapokkal. Lehetőség volt nyelvtanfolyam, ének- és zenekar, sportolás és kézműves műhelyek megszervezésére. Szinte mindenhol volt a tábor lakóiból választott becsületbíróság. A táborokban élő katonák a Honvédelmi Minisztériumtól zsoldot kaptak. Akiket valamilyen magyarországi lengyel szervezet szakemberként kiigényelt, korlátlan időre szóló tartós szabadságolásban és kintlakási engedélyben részesült. A munkaerőhiány miatt 1940-ben a lengyel katonákból mezőgazdasági munkásosztágo-

²³ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 156–157. Az 1939 őszén Magyarországon működő 114 polgári menekülttábor felsorolását l.: *Lagzi István*: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. Zalai Gyűjtemény 3. 1975. 24.

²⁴ *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 61.

²⁵ A 141 katonai tábor felsorolását l.: *Lagzi I.*: Lengyel menekültek Zala megyében i. m. 21. Az evakuáció lezajlása után, 1941 végén összesen 32 katonai tábor maradt Magyarország területén, főleg Budapest környékén és Északnyugat-Magyarországon. L. uo. 23.

²⁶ ÁBTL, A-779/1 A honvédelmi miniszter határozata a lengyel menekültek ügyében, 1939. október 27.

kat szerveztek. Nyáron 67 ilyen osztag működött, amelyben 2010 fő dolgozott. 1941-től már ipari üzemekben és bányákban is dolgoztak.²⁷

Ha a német követség egy internált lengyel katona kiadását és letartóztatását követelte a két lengyel menekültekkel foglalkozó minisztériumi osztály az együttes törvénysértéstől sem riadt vissza. Ilyen esetekben ugyanis a Honvédelmi Minisztérium hamis okmányokkal látta el az illetőt, átminősítette polgári menekültté, és mint ilyet átadta a Belügyminisztérium IX. osztályának. Néhány esetben kénytelenek voltak német követelésre eljárást indítani egyesek ellen, akik így rövid időre büntetőtáborba kerültek.²⁸

A Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya más módon is szabotálta a lengyel menekültek tömeges evakuációjának megszüntetésére irányuló törekvéseket. 1939 végén a magyar kémelhárítás és a Belügyminisztérium VII. osztálya a tömeges szökésekre hivatkozva a határmenti táborok megszüntetését és a menekülteknek az ország belsejébe költöztetését szorgalmazta. Ezzel a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya papíron ugyan egyetértett, valójában azonban nem intézkedett a határhoz közel eső táborok felszámolásáról.²⁹

A polgári menekültek zöme az ország délnyugati részén lett elhelyezve, főleg a Balaton környékén. 300 fős létszámával a keszthelyi tábor volt a legnagyobb.³⁰ Az Antall által polgári lakótelepeknek nevezett táborokban a menekülteket többnyire a település panziójában, a kastélyban, vagy magánházaknál helyezték el. A településeken a menekültek szabadon mozoghattak. Havonta kellett jelentkezniük a községi jegyzőnél, nagyobb helyen a főszolgabírónál, aki lebélyegezte tartózkodási engedélyüket. A lakótelepek lakói maguk közül választottak lengyel vezetőt (starszy obozu), aki őket a magyar és lengyel hatóságok felé képviselte. Magyar parancsnok egyáltalán nem volt. Minden nagyobb lakótelepnek volt kultúrterme, lengyel lelkész, orvosi rendelője és becsületbírósága.³¹

Kérésre a Belügyminisztérium bármelyik lakótelepről áthelyezte a menekülteket egy másikra, a helyi hatóságok pedig utazási engedélyt adtak az ország egész területére. A menekültek ellátására a Belügyminisztérium IX. osztálya napi segélyösszeget állapított meg, melyet két hetente postázott a menekültek címére. A segélyösszegeből munka nélkül szerényen meg lehetett élni. Az ún. szellemi elit — tudósok, művészek, újságírók, és magasrangú állami tisztviselők — különleges segélyben részesültek, hogy ők anyagi gondoktól mentesen dolgozhassanak tovább.³² A polgári menekülteknek adott pénzsegély összege — 1940-ben napi egy pengő, 1943-tól napi 5 pengő — utóbbi esetben meghaladta az akkori magyar átlagkeresetet. 1940-től, az evakuáció nagy hullámának lezaj-

²⁷ *Lagzi István*: Magyarországi lengyel menekültek a dokumentumok, a sajtó és a visszaemlékezések tükrében, 1939–1945. Életünk, 1999:11–12. 1062.

²⁸ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 19–20.

²⁹ *Lagzi István*: Lengyel menekültek tábori viszonyai Észak-Magyarországon. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XVI. 1977. 168.

³⁰ *Witold Biegański*: Lengyel háborús menekültek Magyarországon a II. világháború éveiben. In: Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből, 1939–1945. Szerk. Lagzi István. Bp.–Szeged 1979. 45–47.

³¹ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 29.

³² Uo. 30.

lása után a Magyarországon maradt lengyel menekültek munkát is vállalhattak, de akkor csak a családtagok kaptak segílyt. A munkalehetőségek zömét a Belügyminisztérium szerezte. Ettől kezdve a dolgozó menekültek tartósan élhettek a menekülttáborokon kívül.³³ Munkalehetőségeket a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság is biztosított, többek között ruha- és fehérműkészítő műhelyeket tartott fenn. A Magyar Vöröskereszt szintén létesített ruha- és fehérművarró-, valamint cipésműhelyeket, ahol csak lengyel menekültek dolgoztak.³⁴ Miután a polgári menekültek dolgozni kezdhettek, jelentősen megcsappant a táborok lélekszáma. 1943 végén összesen 43 polgári menekülttábor működött az országban, melyekben összesen 3700 lengyel menekült élt. A többiek az ország legkülönbözőbb településein dolgoztak, a legtöbben a fővárosban és környékén, több mint 1500-an.³⁵

A KEOKH már 1939 őszétől élénk figyelemmel kísérte a menekülttáborokat. Miután a lengyel menekültek ügyét a magyar kormány kivette a KEOKH kezéből, csupán az egyes településeken a helyi hatóságoknál kötelező időnkénti jelentkezési kötelezettség alapján tudta nagyjából nyilvántartani a lengyel menekültek számát és mozgását. A KEOKH 1939 november elején utasította egy rendeletben az illetékes rendőrhatsóságokat a lengyel polgári menekültekkel követendő eljárásról. E szerint őket a 100.000/1930. BM sz. rendelet 14. paragrafusa értelmében „időnkénti személyes jelentkezésre kell kötelezni”, kivéve azokat, akik a lengyel államban magas rangú közigazgatási, bírói vagy közjogi állásban voltak. Nekik csak lakhelyváltás esetén kellett jelentkezniük. A KEOKH egyben arról is értesítette az illetékes helyi hatóságokat, hogy a polgári menekülteket a Belügyminisztérium IX. osztálya is nyilvántartotta, az adatszolgáltatási lapot ezért két példányban kellett elkészíteniük: egyet a KEOKH, egyet a IX. osztály számára. A lapokon fel kellett tüntetni, hogy „lengyel polgári menekült”.³⁶ A KEOKH tehát nyilvántartotta ugyan a menekülteket, beleszólása azonban nem volt az ügyeikbe. A menekültek között található baloldaliakat, kommunistákat és szociáldemokratákat azonban mindenképpen el akarta különíteni a többiektől. A Belügyminisztérium IX. osztálya azonban az esetek többségében nem engedélyezte a menekültek ügyeibe való beavatkozást.³⁷

A lengyel menekültügyben illetékes két minisztériumi osztály mellett, amolyan tanácsadó szervként a lengyel emigráció érdekvédelmi szervezetei is megalakultak. A Honvédelmi Minisztériumban a Lengyel Katonai Képviselő (vagy teljes nevén Lengyel Internált Katonák Képviselője a Magyar Királyságban), melynek első parancsnoka Stefan Dembiński tábornok volt, majd dr. Marian Steifer ezredes. 1941-től pedig Aleksander Król mérnökkari alezredes.³⁸

³³ *Kapronczay K.*: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon i. m. 48.

³⁴ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 33–34.

³⁵ *Wieści Polskie*, 1944. március 1.

³⁶ MNL OL, K 490 KEOKH Elnöki iratok, 1. cs. 975/1939. VII.b. eln. BM. sz. rendelet, 1939. november 8: A lengyel polgári menekültek ügyében).

³⁷ *Lagzi I.*: Lengyel menekültek tábori viszonyai i. m. 156.

³⁸ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 157–158.; *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 63–64.; valamint *Biegański W.*: Lengyel háborús menekültek i. m. 45.

A Belügyminisztériumban működő lengyel szervezet a Lengyel Polgári Bizottság (teljes hivatalos nevén: A Lengyel Menekültek Gondozásának Ügyeit Intéző Polgári Bizottság Magyarországon, lengyelül Komitet Obywatelsky dla Spraw Opieki nad Polskimi Uchodźcami na Węgrzech) volt. A Bizottság elnöke Henryk Sławik lengyel szociáldemokrata újságíró lett. 1942-ben a németek követelték letartóztatását, ekkor Antall javaslatára egy időre visszavonult egy lakótelepre, Balatonboglárra. Helyette Andrzej Pysz volt egy darabig az elnök. Sławikot 1944 márciusában a Gestapo elfogta, Mauthausenbe deportálták, ahol meghalt.³⁹ 1941 januárjáig azonban a menekült lengyelek legfőbb érdekvédelmi szervezete a lengyel követség volt.⁴⁰ Miután német követelésre január 15-én bezárt a lengyel követség Magyarországon, a londoni lengyel kormány magyarországi kirendeltséget alapított W-placówka néven. A magyar képviselő élén Edmund Fietz mérnök (álnevén Eduard Fietowicz) parasztpárti politikus állt.⁴¹ Tagjai voltak még: Piotr Opoka-Loewenstein, Stanislaw Bardzik és Józef Slys.⁴²

A lengyel papoknak és szerzeteseknek is külön szervezete alakult Magyarországon, a Lengyel Lelkeszi Hivatal (teljes nevén Lengyel Menekültek Katolikus Lelkipásztori Hivatala Magyarországon, lengyelül Katolickie Duszpasterstwo nad Uchodźcami Polskimi na terenie Królestwa Węgier). A szervezet mintegy 500 lengyel menekült papot és szerzetest tömörített. Élén Piotr Wilk-Witosławski ferences szerzetes, táborigazgató állt.⁴³

A polgári önkormányzat szervei mellett titkos lengyel katonai szervezetek is alakultak, ilyen volt például az 1939 szeptember utolsó napjaiban létrejött ún. Katonai Kirendeltség („Ekspozitura W”), melyet Jan Emisarski ezredes, a lengyel követségen működő katonai attasé vezette. A Katonai Kirendeltség nagy akciója az ún. evakuáció, az EWA-akció volt. Az evakuációs iroda a lengyel konzulátus helyiségeiben működött Budapesten (Váci u. 36.) Az EWA-A akció során 1939 október elejétől 1940 tavaszáig több tízezer lengyel katonát evakuáltak Jugoszlávián és Észak-Olaszországon keresztül Franciaországba. Az evakuáció útvonala a következő volt: Budapest – Nagykanizsa – Zágráb – Milánó – Medine határállomás. A magyar-jugoszláv határon a lengyel katonai szervezetek összesen öt határátkelőt építettek ki, ahol az első hullám idején naponta akár 200-300 katona is átszökött.⁴⁴

³⁹ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 38–40. Sławik és a Lengyel Polgári Bizottság történetét Elżbieta Isakiewicz örökítette meg dokumentum regényében. L. *Elżbieta Isakiewicz*: Czerwony Ołówek. Warszawa, 2003. A kötet, függelékében különböző korabeli forrásokkal magyarul is megjelent: Vörös ceruza. Bp. 2004.

⁴⁰ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 157–158.; *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 29.; valamint *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 73.

⁴¹ Fietzet azonnal Magyarországra megérkezése napján, 1944. március 19-én lakásán elfogták a Gestapo emberei. Egyes források szerint még Magyarországon belehalt a kínzásokba a Gestapo börtönében, mások szerint Mauthausenben végezték ki. L. *Ember Mária*: Wallenberg Budapesten. Bp. 2000. 60–61.

⁴² *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 69.

⁴³ Uo. 67–68. A lengyel menekült papok és a magyar római katolikus egyház kapcsolatairól l.: Adriányi Gábor: Lengyel menekültek és a magyar katolikus egyház. Magyar egyháztörténelmi vázlatok, 1999:3–4. 145–154.

⁴⁴ *Jan Emisarski*: Katonai attasé voltam Budapesten. In: Magyarok és lengyelek, 1939–1945: Menekültügy. Összeáll. Kapronczay József. Bp. 1991. 253–254.

A határ magyar oldalán, többek között Nagykanizsán, Barcsan, Murakeresztúron, Babócsán és Gyékényesen tevékenykedtek lengyel megbízottak. A jugoszláv oldalon pedig a határt sikeresen átlépők részére a belgrádi lengyel követség katonai attaséja, Tadeusz Wasilewski alezredes ún. információs központokat létesített Szabadkán, Eszéken, Verőcén, Csáktornyan és Kaproncán.⁴⁵

Az evakuációt a magyar Belügyminisztérium és Honvédelmi Minisztérium különböző eszközökkel támogatta. A Belügyminisztérium elfogadta például a budapesti lengyel követség által 1939. szeptember 1. után kiállított előbbre keltezett útleveleket, melyeknek tulajdonosa így nem a háború kitörése után érkezett menekült lett, és megengedte a lengyeleknek, hogy ők döntsék el kiket akarnak evakuálni. Ezen kívül anyagilag támogatta a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot, élelmezte az országon átvonulókat és a Honvédelmi Minisztérium listái alapján polgári ruhával látta el az evakuálásra kijelölt katonákat. A németek kijátszása érdekében az Antall vezette osztály még azt is megtette, hogy a lengyelekkel előre megbeszélve egy-egy úgymond szökésen rajtakapott személyt vagy csoportot letartóztattak, miközben máshol tömegek szöktek át a határon. A letartóztatottakat aztán néhány nap múlva szabadon engedték.⁴⁶

A két minisztérium konspirációja nyilvánvalóan csak a politikai vezetés egyéb résztvevőinek beleegyezésével, sőt aktív támogatásával valósulhatott meg. A német szövetségesekkel szembeni ellenállásnak ez a módja néha nehéz helyzetbe hozta a különböző magyarországi társadalmi szervezeteket, amelyeknek el kellett számolniuk segélyakcióikról a nemzetközi központnak. A Magyar Vöröskereszt 1940 márciusában például meglehetősen tanácstalanul fordult a külügyminiszterhez a következő kérdés kapcsán: a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központja táviratban megkérdezte a Magyar Vöröskeresztet, hogy mennyi lengyel menekült él aktuálisan Magyarországon. A budapesti iroda adatai szerint ekkor Magyarországon nagyjából 27 ezer lengyel katona és 11500 lengyel civil tartózkodott. A tömeges evakuáció miatt azonban a következő probléma elé került a budapesti Vöröskereszt: „Tekintettel arra, hogy néhány hónappal ezelőtt még a katonai internáltak száma 38 ezer körül mozgott, a lengyel katonai internáltaknak rövid idő alatt 11 ezerrel való megcsappanása, amennyiben ez nemzetközi nyilvánosságra kerül, német részről esetleg diplomáciai lépéseket vonhat maga után.” Ezt követően a külügyminisztertől azt kérdezték, hogy elküldhetik-e a genfi központnak a lengyel menekültek valódi lélekszámáról készült kimutatást.⁴⁷ A külügyminiszter válasza ebben az ügyben nem ismeretes. Fennmaradt azonban 1940 július végéről Bede követségi titkár jelentése Vörnle János rendkívüli követnek, a Külügyminisztérium állandó helyettesének, melyből nyilvánvalóan kiderül, hogy a Honvédelmi Minisztérium nyilvántartásai szerint 1941 július végén még kevesebb, már csak mintegy 7000 lengyel katona és nagyjából 3000 polgári menekült tartózkodott az országban.⁴⁸

⁴⁵ *Lagzi I.*: Lengyel menekültek a dokumentumok tükrében i. m. 1057.

⁴⁶ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 24–25.

⁴⁷ A Magyar Vöröskereszt Egylet levele a külügyminiszterhez, Budapest, 1940. március 7. (ÁBTL, A-779/2).

⁴⁸ ÁBTL, A-779/2 Bede követségi titkár napi jelentése Vörnle követnek, 1940. július 31.

A lengyelek Jugoszláviába szökésében a helyiek, a menekülttáborok mellett élők, a határmenti lakosság, falusiak, vasutasok és hivatalos szervek is segítettek. Egy 1939 decemberéből származó honvédelmi miniszteri utasításból például kiderül, hogy a határhoz közel eső „Murakeresztúrnál [az evakuáció lengyel szervezői] a magyar vasúti hatóságokkal egyetértésben teher- és szerkocsikon szállítják át a határon a lengyeleket, kik gyakran a legközelebbi jugoszláv vasútállomás előtt leugranak a vasútról és így kerülnek el a határellenőrzést.”⁴⁹

Az evakuáció ellen, melyről szinte naprakész információkkal rendelkeztek, magyarországi követségükön keresztül a németek állandóan tiltakoztak a Külügyminisztériumnál.⁵⁰ Az evakuáció Franciaország lerohanása után is folytatódott. 1940 májusától a lengyel katonák Angliába mentek, és onnan Észak-Afrikába, valamint Szíriába.⁵¹ Az evakuáció e második hullámában, az ún. EWA-B akció során 1940 nyara és 1941 nyara között nagyjából 7000 ember — 6500 katona és 500 családtag — hagyta el Magyarországot.⁵² Az evakuáltak összlétszámát tekintve, csak úgy mint a menekültek összlétszámát illetően, megoszlik a szakirodalom. Magyar szerzők, Antall József adatait átvéve minimum 110 ezer evakuáltról tudnak. Antall szerint a menekültek közül 1939-ben 100-110 ezer, a későbbi években még 15-25 ezer fegyverviselésre alkalmas ember ment tovább Franciaországba, Nagy-Britanniába és a Közel-Keletre.⁵³ Szegegy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője a magyar béketapogatózások idején, valamikor 1943 június-júliusban készült emlékiratában, mely Stockholmon keresztül 1943. augusztus 27-én érkezett meg a Foreign Officeba Londonba, „mintegy 50000 katonaköteles korban levő lengyel menekültnek az országból való kicsempészéséről” számolt be az angoloknak.⁵⁴ Az evakuációt bonyolító lengyel Katonai Kirendeltség adatai szerint viszont ennél jóval kevesebb ember távozott Magyarországról: 1940. május 11-ig 18567 fő, május 11. és augusztus eleje között még további ezer. Biegański szerint valamivel több, összesen 21 ezer lengyel katona érkezett Magyarországról Franciaországba 1940 június közepéig.⁵⁵

Az evakuáció lefolyását példákkal bővebben alátámasztott tanulmányában Lagzi István mutatta be. A mintegy 30 ezer ember továbbszökésének elősegítésében a második világháború első éveiben valóban gyakorlatilag az egész

⁴⁹ ÁBTL, A-779/2 A honvédelmi miniszter utasítása a III. honvéd hadtest parancsnokságnak, Budapest, 1939. december 23.

⁵⁰ Ugyancsak tiltakoztak a németországi magyar követségen is. 1939. december 14-én Sztójay Döme berlini követ például azt jelentette Csáky István külügyminiszternek, hogy az előző napon hivatalos látogatáson járt Ribbentrop külügyminiszternél, aki arra kérte a magyar külügyminisztert, hogy tegyen arról, hogy Magyarországról az internált katonák a továbbiakban ne juthassanak ki Franciaországba. L. Sztójay Döme berlini követ jelentése gróf Csáky István külügyminiszternek, 1939. december 14. (ÁBTL, A-779/1).

⁵¹ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 157–158.; valamint *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 54.

⁵² *István Lagzi*: The Number of Poles Having Escaped to the Territory of Hungary during the Second World War: Facts and Data. 23.

⁵³ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 5.

⁵⁴ Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeáll. Juhász Gyula. Bp. 1978. 194.

⁵⁵ *Godó Á.*: Magyar–lengyel kapcsolatok i. m. 156.

magyar társadalom összefogott. Lagzi ezt a következőképpen fogalmazta meg: a menekültek „francia, angol területekre való kivonását különböző osztályhelyzetű és pártállású emberek: grófok, földbirtokosok, szellemi foglalkozásúak, ellenzéki politikusok, képviselők, tábornokok és katonatisztek; munkások és parasztok, kis beosztású hivatalnokok [...] ezrei segítették.”⁵⁶

Magyarországon, a lengyel követségen működő titkos katonai parancsnokság nem csupán az evakuációt bonyolította, hanem az egyes táborokban kiképezte a lengyel katonákat, és futárszolgálatot is szervezett az eleinte a franciaországi Angersben, majd 1940 nyarától Londonban székelő lengyel vezérkar és Lengyelország között. A katonák kiképzésének célja az volt, hogy sokezer Magyarországon tartózkodó lengyel katona szerezzen jártasságot a partizán hadviselésben, hogy alkalmas időben átdobhassák őket a Kárpátokon, illetve az angol-amerikai hadsereg várható balkáni partraszállásakor résztvehessenek a balkáni harcokban. Kiképzésükre a magyar hadsereg biztosított titokban fegyvert és lőszert. A kiképzettek közül sokat sikerült visszaküldeni Lengyelországba. A futárszolgálat szervezési feladatainak ellátására és fennakadás nélküli működtetésére külön titkos katonai szervezet alakult 1940 tavaszán, az ún. Romek-Támaszpont, mely 1942 májusában Lisztre változtatta fedőnevét. 1940 augusztusában 52 futára volt a Romeknek. Az evakuálás 2. hullámát 1940 nyarat követően szintén a Romek-Támaszpont szervezte meg. A Romek-Támaszpont első parancsnoka Alfred Krajewski ezredes, budapesti követségi titkár volt. Őt 1940 nyarán, amikor Krajewski távozott Magyarországról, Zygmunt Bezeg (Longin) alezredes váltotta fel. Bezeg szintén hamarosan távozott, utóda 1940 őszétől 1942 májusig Stanisław Rostworowski ezredes volt. 1942 májusától, amikor a bázis Liszt néven működött tovább, parancsnoka Francisek Matuszczak (Dod) ezredes lett. 1944 nyarán újra kellett szervezni a bázist, továbbra is Dod parancsnoksága alatt, Pestka néven. Tevékenysége ekkor nagyon leszűkült, de Varsóval továbbra is folyamatos rádióösszeköttetésben álltak.⁵⁷

Külön magyar társadalmi szervezetek is alakultak a lengyel menekültek segélyezésére. Legfontosabb közülük az 1939. szeptember 21-én alakult Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság (Wegiersko Polski Komitet Opicki nad Uchodźcami) volt, melynek irodája Budapesten a II. ker. Fő u. 11. sz. alatt működött. A szervezet létrehozásának kezdeményezője gr. Széchenyi Károly, a Magyar Vöröskereszt akkori elnöke volt, ő lett a szervezet első elnöke is. A Bizottság vezetőségében a magyar arisztokrácia krémje, neves családok tagjai képviseltették magukat. Többek között gr. Károlyi Józsefné, Odesscallchi hercegnő (Andrássy Klára grófnő), Pallavicini Bora őrgrófné, Szapáry Erzsébet grófnő (akinek anyja a lengyel Przewdzicka grófnő volt), Andrássy Ilona grófnő (anyja a bécsi Coloniewska grófné), Zeyk Adél báróné és a zsidó pénzarisztokrácia egyik legismertebb családjából Weiss Edit bárónő.⁵⁸ Szapáry grófnő főleg a gye-

⁵⁶ *Lagzi István*: A Magyarországon internált lengyel katonák evakuációja a magyarországi 'északi és nyugati régiókból', 1939–1941. Somogy megye múltjából 2000. 176.

⁵⁷ *Kapronczay K.*: A magyar-lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 158.; *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 84–85.; valamint *Godó Á.*: Magyar-lengyel kapcsolatok i. m. 159–162.

⁵⁸ *Leon Orłowski*: Egy követ emlékei. In: *Barátok a bajban: Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945.* Szerk. Antal László. Bp. 1985. 47.

rekekkel és iskolákkal foglalkozott, Odescallchi hercegnő pedig saját Fő utcai palotájában adott helyet például a Lengyel Orvosi Rendelőnek. Itt nyert elhelyezést a Lengyel Vöröskereszt magyarországi kirendeltsége is. A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság nevén volt a Magyar Nemzeti Bankban az a számla, melyre nyugati államokból is érkezhetett támogatás a lengyelek részére.⁵⁹

Különböző magyarországi társadalmi és szakmai szervezetek, Magyarországon működő lengyel szervezetek és a legkülönbébb nemzetközi intézmények magyarországi kirendeltségei is a lengyel menekültek segítségére siettek. Ilyen volt például a Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottság, amelyik a genfi székhelyű Európai Diáksegélyező Alap (Fonds Européen pour le Secours aux Etudiants) szorgalmazására és egyetértésével, a római katolikus Pax Romana és a protestáns Ökumenikus Ifjúsági Bizottság összefogásából 1942-ben jött létre. Mintegy 150 ezer pengőt (ez akkor ugyanannyi svájci franknak felelt meg) gyűjtött össze, és osztott szét pénzben és adományként főleg karácsonykor és húsvétkor. Egészen 1944 végéig támogatta leginkább a diákokat.

A genfi székhelyű protestáns világszervezet, az Ökumenikus Világtanács (Ecumenical Council of the Churches) is megbízottat küldött Magyarországra a lengyel menekültek segítésére 1943 júniusában, Nils Ehrenström svéd lelkész személyében. Az YMCA (Young Man's Christian Association) már 1939 őszén akciót indított a lengyel menekültek segélyezésére. Budapesten olcsó éttermet nyitottak és lengyel kultúrklubbot hoztak létre. Ezen kívül vándorkönyvtárat működtettek, mely táborról táborra járt.

A hagyományos lengyel–magyar egyesületek közül leginkább a Mickiewicz Társaság és az Országos Magyar–Lengyel Cserkészkerület segélyezte a lengyel menekülteket. Ugyanakkor nem lengyel érdekeltségű szervezetek résztvettek a lengyelek támogatásában, a Magyar Bírák és Ügyészek Egyesülete például budapesti székházában 14 lengyel bírót és ügyészt szállásolt el, vidéken élőket pedig segélyezett. A Magyar Tanárok Országos Egyesülete hasonló módon segítette lengyel kollégáit.⁶⁰

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csak annyit engedélyezett az oktatás terén, amit a németek a megszállt lengyel területeken, azaz általános iskolát és szakmunkásképzőt. Erre a Belügyminisztérium már 1939 októberében saját hatáskörében mintegy 200 középiskolást és 300 elemi iskolást gyűjtött össze Balatonzamárdiba.⁶¹ A balatonzamárdi Lengyel Gimnázium Somogy-szentimréren nyári üdültáborát is tartott fenn Márffy Elemér birtokán.⁶² A többségében egyedülálló menekült gyerekek mellé lengyel tanárokat is telepítettek a Balaton parti településre. 1939 novemberében már meg is kezdődött az oktatás, akkor ugyan még tankönyv nélkül, de később a tanárok összeállítottak tan-

⁵⁹ *Kapronczay Károly*: A magyar arisztokrácia és a lengyel menekültügy. In: *Magyarok és lengyelek, 1939–1945: Menekültügy*. Összeáll. Kapronczay József. Bp. 1991. 143–144.

⁶⁰ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 34–35, 75–76.

⁶¹ A lengyel menekültek iskoláiról l. *Kapronczay Károly*: Lengyel iskolák Magyarországon a második világháború idején. *Magyar Pedagógia*, 1974:1. 66–86.

⁶² *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 160.; valamint *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 93.

könyveket. A lengyel irodalom és történelem tankönyvet a lengyel szakon végzett Lew Kaltenbergh zsidó tartalékos hadnagy írta fejből. Kaltenbergh sebesülten érkezett Magyarországra 1939. október 21-én.⁶³

A következő tanév kezdetén, 1940 őszén a lengyel általános- és középiskola a szintén Balaton parti Balatonbogláron kapott végleges helyet. Az iskola hivatalos neve Lengyel Ifjúsági Tábor (Polski Obóz Młodzieżowy w Balatonboglár) lett, és egyik fő szervezője a balatonboglári plébános, Varga Béla volt. Ő biztosította az iskola céljaira az egyházközség tulajdonában levő kultúrházat. A lengyel menekültek különböző népesebb táborokban kezdeményezték még lengyel gimnázium szervezését — például Nagykanizsán, Egerben, Kiskunlacházán és Jolsván — de az evakuáció első szakaszának lezajlása után ezek feleslegessé váltak. Általános iskola majdnem minden polgári menekülttelepen és katonai táborban volt, ahol sokan éltek. Ilyen volt például rövid ideig a barcsi iskola, a négy évig működő kadarkúti iskola katonák gyermekeinek, és a háború végéig fennálló keszthelyi iskola. A legnagyobb katonai tábor, a nagykanizsai iskolája 1940 őszéig működött, azt követően Dunamocsra került, ahol az ország német megszállásáig fennállt. Évekig volt még iskola: Csizfűrdőn, Jolsván, Egerben, Kiskunlacházán, Esztergomban, Tatán, Zalaszentgróton és Vámosmikolán. A különböző táborokban összesen 35 általános iskola működött csak lengyel menekültek gyermekeinek.⁶⁴ 1944 március legelején a következő polgári menekülttáborokban működött általános iskola: Balatonboglár, Keszthely, Kadarkút, Dunamocs, valamint Vác. Kadarkúton és Dunamocson óvoda is volt. Ugyanekkor a katonai táborok iskolái Egerben, Zalaszentgróton, Püskiben és Kiskunlacházán voltak.⁶⁵

A lengyel polgári menekültekkel együtt érkező zsidó gyerekek többsége hamis papírokkal a balatonboglári iskolákban tanult.⁶⁶ Összesen 123-an végeztek ott a különböző iskolákban.⁶⁷ Akiknek szülei nem engedték, hogy hamis papírokkal éljenek, a Dunakanyarban, különböző Budapesthez közeli településeken — Rákosfalván, Csillaghegyen, Csobánkán és Leányfalun — tanultak. Rákosfalván és Csillaghegyen például bentlakásos zsidó általános és középiskola működött. A rákosfalvi iskolát Stanislaw Vinzenz vezette, és mintegy 35 zsidó gyerek tanult benne.⁶⁸ A csillaghegyi iskola Wiktor Trumpus vezetése alatt állt 30 diákkal.⁶⁹ A Lengyelországból menekült zsidó értelmiség nagy része szintén a Dunakanyarba került, sokan a különböző iskolák tanárai lettek.

A szinte folyamatos német tiltakozások miatt azonban változtatni kellett a zsidó iskolák rendszerén. 1943 őszére több iskola megszűnt, helyettük a Belügyminisztérium és a lengyel emigráció vezetői közösen megszervezték Vácon

⁶³ *Lew Kaltenbergh*: Az égő városnegyed. In: Barátok a bajban: Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945. Szerk. Antal László. Bp. 1985. p. 301.

⁶⁴ *Kapronczay K.*: A magyar-lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 160–162.

⁶⁵ *Wieści Polskie*. 1944. március 1.

⁶⁶ A zsidó menekülteknek fenntartott külön oktatási intézményekről l.: *Kapronczay K.*: Lengyel iskolák Magyarországon i. m. 79.

⁶⁷ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 107.

⁶⁸ Uo. 106.

⁶⁹ Uo. 107.

egy bentlakásos iskolát zsidó gyerekek részére. Az 1943 júliusában megnyílt ún. Lengyel Tiszti Árvák Otthonában (Schronisko dla Polskich Sierot Uchodźczych) hamis keresztény papírokkal élő 4-16 éves kor közötti zsidó gyerekek tanultak, többségükben árvák. Eleinte 80 gyerek tanult az iskolában, később aztán növekedett a létszám olyan zsidó gyerekekkel, akiket a Budapest és Varsó közötti kapcsolatot fenntartó lengyel futárok hoztak Magyarországra és egyéni utakon az országba menekülő családok gyerekeivel. Vácott családos lengyel katonai tábor működött, ami jó álcát biztosított a zsidó iskola számára.⁷⁰

Az iskola élén Franciszek Świder állt, munkatársai pedig Maria Tomane-Waskowska, Jadwiga Bratkowska, dr. Władysław Bratkowski és Boharczyk római katolikus lelkész voltak. Utóbbi magyarul tanította a gyerekeket.⁷¹ Az iskola orvosa a hamis papírokkal élő zsidó orvos, Mose Osterweil, vagy keresztény papírjai szerint dr. Jan Kotarba volt. A vizsnyici haszid család leszármazottja, az ügyvéd Brettler és felesége 1943 elején érkeztek Lengyelországból menekülteként Budapestre. Hamis papírokat Henryk Sławiktól kaptak, Władysław Bratkowski és Jadwiga Bratkowska névre, és a váci gyerekotthonba kerültek tanárnak.⁷²

A lengyel katonák között mintegy 500 egyetemista is érkezett 1939 őszén Magyarországra. A Honvédelmi Minisztérium a Belügyminisztériummal egyeztetve kivette őket a katonai nyilvántartásból, a Belügyminisztérium pedig ezután polgári menekült igazolványokkal látta el őket. Tanulmányaik folytatásától Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyan elzárkózott, de a vizsgakötelezettség nélküli előadás-látogatást engedélyezte.⁷³ A lengyel egyetemisták többsége a budapesti Műszaki Egyetemre járt, de sokan jártak a szintén budapesti Tudományegyetem bölcsész- és orvosi karára, valamint a soproni kohó- és a veszprémi bányamérnöki szakra.⁷⁴

A Belügyminisztérium ugyan már 1939-ben ingyenes orvosi ellátást biztosított minden lengyel menekültnek, de nyelvi problémák miatt a lengyelek megszervezték saját egészségügyi hálózatukat. 1939. november 3-án a Magyar Vöröskereszten belül megalakult Lengyel Orvosok Csoportját, a Magyarországon működő lengyel orvosok csúcsszervezeteként.⁷⁵ A szolgálat élén dr. Jan Kołłataj orvostábornok állt, a varsói Katonaorvosi Akadémia tanára és parancsnoka. A Lengyel Orvosok Csoportjához 41 civil és 114 katonaorvos tartozott.⁷⁶ A Lengyel Orvosi Rendelőben, a budapesti Fő utca 11-ben ölték meg a németek 1944. március 19-én dr. Teofil Kandaffer orvosszázadost, az aznapi ügyeletest, valamint

⁷⁰ *Kapronczay K.*: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon i. m. 49.; *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 162.; valamint *Lagzi István*: Adatok a második világháború alatti magyarországi lengyel iskolák történetéhez. In: *Magyarok és lengyelek, 1939–1945: Menekültügy.* Összeáll. Kapronczay József. Bp. 1991. 154.

⁷¹ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 105.

⁷² *Sara Fränkel – Liba Mirjam Ehrlich – Riba Abramovic*: Dvar Hajesua. Bne Brak 1994. 139. (héber).

⁷³ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 163.

⁷⁴ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 118.

⁷⁵ Uo. 122.

⁷⁶ *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 94.

Sikorska ápolónót. Akkor lőtték agyon őket, amikor a rendelőbe érkező Koffataj tábornokot igazoltatták. Koffataj a zsebébe nyúlt a papírjaiért, mire a németek rálőttek. Az ügyeletes orvos és az ápolónő a segítségére sietett, mire őket is lelőtték.⁷⁷

1940 őszén megnyílt Győrben a 140 ágyas Lengyel Katonai Kórház, a szentesi idegosztály, Mátraházán lengyel tbc-osztály, Ipolyszalkán gyomorsznatórium, Keszthelyen aggokháza és Letkésen egészségház. A lengyel egészségügyi intézmények összesen mintegy 400 betegágygal rendelkeztek.⁷⁸ 1944. március 19-ig a Lengyel Orvosok Csoportja nyilvántartása szerint 139 lengyel menekült halt meg Magyarországon (131 férfi, 6 nő és 5 gyerek), köztük hárman öngyilkosok lettek. Ugyanaddig 204-en születtek.⁷⁹

Lengyel sajtó is volt Magyarországon, külön a menekültek számára. Még gyermekújságot is szerkesztettek, valamint szinte minden tábor és lakótelep kiadott időszaki kiadványokat. Utóbbira 1943 nyarától már nem volt elég papír. A *Biblioteka Polska* hosszabb lengyel műveket, például regényeket adott ki, kezdetben adományokból működött, majd a Sławik vezette Lengyel Polgári Bizottság támogatta. Három év alatt 80 kötetet adott ki, magyar és lengyel írók műveit lengyelül.⁸⁰

1940-ben tavaszán a Magyar Vöröskereszt már nem csupán a Magyarországon élő lengyel menekülteket segítette, hanem Lengyelországba is küldött embereket, hogy a Magyarországon élő menekültek családtagjait az országba hozza. Két irodát nyitottak Lengyelországban, egyet Lembergben (Lwów), a másikat Varsóban. Több alkalommal is sikerült kimenteniük embereket, és néhol a lakosságot is tudták valamelyest segíteni. A menekítés a következő módon történt: a vöröskeresztes önkéntes ápolónők magyar kórházvonalakon hozták el a menekülőket, lengyeleket és zsidókat egyaránt.⁸¹

A lengyel katonai és polgári menekültek között egyaránt található olyan zsidók, akik nem voltak hajlandók hamis papírokkal élni, azaz olyan iratokat használni, melyen tipikus lengyel nevet viselő római katolikus vallású személyként szerepelnek. 1939-ben a menekülteket csupán a szerint különítették el, hogy katonák vagy civilek voltak, e szerint kerültek külön táborokba. 1941-ben aztán, kihasználva az 1941:XV. törvénycikk, azaz a harmadik zsidó(ellenes)törvény elfogadását, a németek újra a zsidókkal való külön bánásmód szükségességére hívták fel a figyelmet. A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium ekkor, egyébként összhangban a lengyel tisztek kérésével, akik szintén a zsidó és a nem zsidó katonák elkülönítését kérték,⁸² a zsidók többségét — katonákat és civileket egyaránt — külön táborokban helyezték el. Ettől kezdve három táborban éltek: Fajszon, Kadarkúton és Vámosmikolán.⁸³ A zsidók és

⁷⁷ Uo. 98–99.

⁷⁸ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 163–164.

⁷⁹ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 129.

⁸⁰ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 39–43.

⁸¹ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 34.; valamint *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 87.

⁸² *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 67.

⁸³ *Kapronczay K.*: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon i. m. 119. Az egri lengyel inter-nált tiszti gyűjtőtábor parancsnoksága a honvédelmi miniszter 53.651/1941. eln. sz. rendeletre hivat-

lengyelek elkülönítése azonban nem volt teljes, mint arra egy 1942-es KEOKH jelentés is rámutat.

Farkas János rendőrkapitány 1942 október-novemberében bejárta a Lengyeltóti, Kaposvári, Keszthelyi, Marcali, Párkányi, Szentendre, Tabi, Kalocsai és Székesfehérvári járásokban lévő lengyel polgári menekülttáborokat és az ott tapasztaltakról jelentést készített a KEOKH-nak. Többek között a következőket írta: „Rá kell, hogy mutassak arra, hogy a lengyel menekültek között zsidóellenes hangulat tapasztalható, amely abban nyilvánul meg, hogy amikor egyes táborokban tartózkodó zsidókat összeírtam, vagy maga a táborvezető lengyel menekült, vagy más közülük felhívta a figyelmemet a zsidógyanús emberekre. Mikor felvettem a kérdést, hogy miért beszélnek a zsidókról szinte gyűlölettel, azt mondták, hogy eleinte magukhoz hasonló menekültnak tartották őket, de amióta az orosz megszállás után menekült lengyelek elmondták, hogy a zsidók a megszállás pillanatában az oroszok szolgálatába állottak és vezető állásokat foglaltak el, az állami és magánbirtokok, vagyonok élére zsidók kerültek, azóta őket is ellenségnek tartják. Ezt magam is tapasztaltam. Kirekesztik társaságukból őket. Elmondták, hogy megtűrik őket kényszerűségből, de jobban szeretnék, ha nem tekintenék őket lengyelnek, mert ha hazakerülnek úgyszólván kiirtják a zsidókat. A sokoldalról elhangzott hasonló megnyilatkozásokra hivatkozva a magam részéről is kívánatosnak tartanám, ha a [...] IX. osztály egy táborát bocsátana a KEOKH rendelkezésére, ahol a lengyel összeomláskor és utána átjött zsidókat elkülöníthetnék.”⁸⁴

A jelentésből nem csak az látszik, hogy a lengyelek maguk is próbáltak elkülönülni a többnyire velük együtt érkezett zsidó menekültektől, hanem az is egyértelmű, hogy a KEOKH nem nyugodott bele abba, hogy a zsidó menekültek egy csoportja kikerült a fennhatósága alól. 1942 végén is azt kérte az Antall vezette osztálytól, hogy a Lengyelországból érkezett zsidó menekülteket kezelje külön és helyezze őket a KEOKH felügyelete alá. E törekvést azonban a IX. osztály végig következetesen megátolta.

A zsidó menekülteket egyébként a Belügyminisztérium IX. osztálya eleve három különböző kategóriára osztotta. Azok, akik magukat lengyel nemzetiségűnek vallották, azaz hamis keresztény papírokat kaptak, és ezt a Lengyel Polgári Bizottság is elismerte, lengyelnek minősültek. Akik zsidó nemzetiségűnek vallották magukat többségükben hitközségekhez kerültek. Akik ellen pedig a Lengyel Polgári Bizottság politikai szempontból kifogást emelt, különböző magyarországi internálótáborokba kerültek.⁸⁵

Az internálótáborokból azonban a Honvédelmi Minisztérium besorozta munkaszolgálatra a lengyel menekültekkel együtt érkező civil zsidókat is, ami néhányszor összetűzést eredményezett a Belügyminisztérium IX. osztálya és a

kozva 1941. augusztus 27-én a táborban élő „zsidó fajú internált lengyel tiszteket” átküldte a vámosmikolai táborba. L.: ÁBTL, A-779/7 Az egri lengyel internált tiszti gyűjtőtábor tábor parancsnokának jelentése a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályának, Eger, 1941. szeptember 1.

⁸⁴ MNL OL, K 491, 2. cs. Farkas János rendőrkapitány (KEOKH) jelentése a lengyel polgári menekülttáborokról, 1942. december 4.

⁸⁵ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 69

Honvédelmi Minisztérium között. Az evakuáció lezajlását követően ugyanis a Magyarországon maradt lengyelek táboraiban orvoshiány jelentkezett. Antall osztálya ezt részben a Lengyelországból menekült, de internált zsidó orvosok áthelyezésével akarta enyhíteni. 1942 decemberében például Antall osztálya kifejezetten kérte a Honvédelmi Minisztériumot, hogy egy már besorozott orvost és egy ugyancsak munkaszolgálatra vitt fogtechnikust bocsásson el a munkaszolgálatból, hogy lengyel polgári menekülttáborokba helyezhessék őket.⁸⁶ Az ügy hosszan húzódott, de végül a zsidó orvos, Preminger Mojzesz 1943 júliusában megérkezett Ságvárra, egy lengyel polgári menekülttáborba.⁸⁷ A fogtechnikus további sorsáról nem állnak rendelkezésemre források.

1944 telén, a nyilas hatalomátvételt követően Fajsza és Kadarkútra nyilasok törtek be, a táborok lakóit elhurcolták és átadták őket a németeknek, akik kegyetlen halálmenetben a Harmadik Birodalom különböző koncentrációs táboraiba szállították őket.⁸⁸ A vámosmikolai tábort 1944 októberének utolsó napjaiban a németek ürítették ki, az ott élőket deportálták.⁸⁹

1944. március 19-én reggel 6 és 7 óra között a németek lefoglalták a KEOKH nyilvántartásait.⁹⁰ A Belügyminisztérium IX. osztálya és a Külügyminisztérium pedig a megszálláskor rengeteg iratot megsemmisített. Ennek következtében rendkívül hiányos nem csak a lengyel menekültekre vonatkozó fennmaradt iratanyag, hanem egyáltalán a menekültekkel kapcsolatos dokumentáció.⁹¹

1944 márciusában a németek néhány nap alatt elfogták a lengyel vezetőket kész listáik alapján. A londoni lengyel kormány magyarországi kirendeltségének vezetője, Edmund Fietz-Fietowicz Antall előzetes figyelmeztetése ellenére sem semmisítette meg az irattárát, melyet így a németek már március 19-én délután kettőkor lefoglaltak. A megszerzett iratok alapján aztán még rengeteg lengyel és magyar nyomára akadtak. Március 19-én délután ötkor a németek már a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság Fő utcai helyiségein ütöttek rajta, ekkor lőtték le az ott tartózkodó egészségügyi személyzet néhány tagját.⁹²

A német megszállást követően Antall József 1944. március 20-án hivatalosan lemondott, néhány nap múlva a németek letartóztatták és a Gestapo börtönébe szállították. Ekkor a Belügyminisztériumban a lengyel menekültek ügye az Endre László vezette XXII. Lakásügyi osztályhoz került. Endre először is fel-

⁸⁶ A csörgői internálótáborban fogvatartott Preminger Mojzesz orvos (sz. 1909) Kassán vonult be 1942. december 15-én a 482. sz. klgs. munkaszolgálatos századhoz. Reichner Artur Aron fogtechnikus (sz. 1910) pedig a budapesti Magdolna utcai táborban volt internálva, ahonnan 1942. december 15-én a 405. sz. munkaszolgálatos századhoz vonult be. L.: MNL OL, K 150, 4025. cs Belügyminisztériumi Pro Memoria, é.n. [1942. december]

⁸⁷ MNL OL, K 150, 4025. cs A Tabi járás főszolgabírójának jelentése a Belügyminisztérium Menekültügyi Osztályának, 1943. július 26.

⁸⁸ *Kapronczay K.*: Lengyel zsidó menekültek Magyarországon i. m. 50.

⁸⁹ *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 105.

⁹⁰ *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 83.

⁹¹ *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 82.

⁹² *Antall J.*: Lengyel menekültek Magyarországon i. m. 82.

függesztette anyagi segélyezésüket, majd április 29-én betiltotta az összes Magyarországon működő lengyel szervezet működését.⁹³

1944 nyarán a lengyel polgári menekülttáborokban élő zsidókról nyilvántartást kellett készíteni, melyet a Belügyminisztérium VII. (Közbiztonsági) osztálya kapott meg. A zsidók a továbbiakban semmilyen szociális gondozásban nem részesülhettek, és munkavállalási engedélyt sem kaphattak.⁹⁴

Az elkészült összeírás szerint 1944 májusában 198 zsidó civil élt különböző polgári menekülttáborokban a lengyelekkel együtt. Táborok szerinti megoszlásukat a következő táblázat tartalmazza:

2. táblázat – Zsidó menekültek száma olyan polgári menekülttáborokban, ahol lengyel menekültek is éltek, 1944 május⁹⁵

Lengyel polgári menekülttábor	Zsidó internáltak száma
Szentendre	13
Karmacs	6
Várvölgy	5
Keszthely	19
Karád	9
Balatonkiliti	22
Ságvár	2
Bálványos	2
Balatonszárszó	6
Ádánd	3
Tab	27
Kadarkút	11
Balatonboglár	5
Homokmégy	15
Szakmár	8
Dusnok	21
Ebed	15
Nagyszakácsi	4
id12671412 Marcali	2
Bökönye	2
Sükösd	1

⁹³ Kapronczay K.: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 140–141.

⁹⁴ MNL OL, K 50, 4014. cs A Belügyminisztérium leirata a XXIIb. (Menekültügyi) alosztálynak a menekültek szociális gondozásáról, 1944. május 17.

⁹⁵ MNL OL, K 150, 4020. cs A Belügyminisztérium IX. osztályának átírt a Belügyminisztérium VII. osztályának, 1944. május 19.: A lengyel polgári menekülttáborokban lévő zsidó fajú menekültek névjegyzéke.

A névjegyzékhez, mely táboronként személyenként tartalmazza a zsidó menekülteket, néhol foglalkozásuk feltüntetésével együtt, a IX. osztály tisztviselői különböző megjegyzéseket is fűztek. Ezekből kiderül, hogy az egyes táborokban milyen módszerekkel próbálták megállapítani, hogy ki zsidó, hiszen e táborokban magukat keresztény lengyelnek valló zsidó menekültek éltek. A szakmári nyolc zsidó a jelentés szerint magát kereszténynek valló lengyel menekült, ezt azonban nem tudták igazolni. Szentendrén heten nem tudták igazolni származásukat, hat pedig „küllemileg zsidónak tekintendő”. Ságváron orvosi vizsgálatnak vetették alá a menekülteket, amelynek eredményeként az egyikről megállapították, hogy „kerítve van”, azaz körül volt metélve, a másik pedig megszökött. Balatonkilitiben a 22 fő okmányaik szerint keresztény, de valójában „orvosi vizsgálattal megállapított zsidó”. Keszthelyen a 19 zsidóból két kikeresztelkedett, két római katolikusnak született volt, ketten pedig az egyik kikeresztelkedett gyerekei voltak. A kilenc karádi zsidó igazolványai szerint ugyan római katolikus volt, de vagy „látszat szerint”, vagy „orvosi vizsgálat szerint” zsidó. A két bálványosi zsidó közül az egyik az „orvos megállapítása szerint zsidó” és okmánya sem volt, a másik az „orvos megállapítása szerint zsidó” volt, ő ugyan azt állította, hogy operálták. Tabon 27-en „orvosi vizsgálatl megállapított zsidók”. Közülük egyeseket, mivel kereszténynek mondták magukat, a helyi plébános is vizsgáztatott: kérdéseire nem tudtak válaszolni. Ádándon papírjaik szerint két római katolikust és egy evangélikust nyilvánítottak zsidónak orvosi vizsgálattal.⁹⁶

1944 nyarán aztán a Honvédelmi Minisztériumnak kellett egyes esetekben visszaszereznie azokat a zsidó katona orvosokat, akiket polgári menekülttáborokba küldött az orvoshiány pótlására, a táborok felszámolásakor azonban nem érkeztek meg a minisztérium által kijelölt katonai táborba, mert közben letartóztatták őket és internálótáborba kerültek.

Ez történt például Dr. Friedfeld Herman lengyel internált orvos főhadnaggal, aki 1944 júniusában egyszerűen nem érkezett meg Vámosmikolára. A Honvédelmi Minisztériumban úgy tudták, hogy visszatérése közben a magyar hatóságok letartóztatták és a kistarcsai internálótáborba vitték. Arra kérték ezért a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályát, hogy Friedfeldet Vámosmikolára, a lengyel katonai internálótáborba szállítsák át.⁹⁷

A Minisztertanács június 21-én végül úgy határozott, hogy minden lengyel polgári menekültet július 1-jei hatállyal a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyez. Jaross Andor belügyminiszter azt a továbbiakban sem engedélyezte, hogy a zsidók segílyt kapjanak.⁹⁸

A lengyel polgári menekülttáborok 1944 nyáron történt felszámolására és a menekültek átadására a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tipikus pél-

⁹⁶ MNL OL, K150, 4020. cs. A Belügyminisztérium IX. osztályának átirata a Belügyminisztérium VII. osztályának, 1944. május 19.: A lengyel polgári menekülttáborokban lévő zsidó fajú menekültek névjegyzéke.

⁹⁷ Yad Vashem Archives, Jeruzsálem, JM-3725, MOL, BM válogatott iratok, 1944A Honvédelmi Minisztérium átirata a Belügyminisztérium Közbiztonsági Osztályának, Budapest, 1944. június 5.

⁹⁸ MNL OL, K150, 4014. cs. Belügyminisztérium leirata a lengyel menekültek 1944. április-június havi ellátási segélyének megállapítása tárgyában, 1944. szeptember 6.

dája a Keszthelyi járásban lévő táborok esete. Keszthelyen a Belügyminisztérium 561.835/1944. XXIIb. sz. rendelete alapján a járásban lévő öt menekülttáborban élő lengyeleket a járás főszolgabírája, dr. Buzás Béla 1944. július 26-án adta át a Honvédelmi Minisztérium személyesen megjelenő megbízottainak, Scherer Endre tartalékos hadnagynak és Horváth János törzsőrmesternek. Az átadáshoz mellékelt táboronkénti névjegyzék szerint Buzás főszolgabíró, mint a járásban lévő polgári menekült táborok vezetője a következőket adta át a Honvédelmi Minisztérium megbízottainak:

3. táblázat – A Keszthelyi járás polgári menekült táborokban élő lengyelek kimutatása, 1944. július 26.⁹⁹

Tábor	Átadottak státusza	Átadottak száma
Keszthelyi tábor	Keresztény	377
	Zsidó	10
	Magyarral megházasodott	6
	Vidéken dolgozó, aki az átadáson nem jelent meg	6
	Megszökött	9
Nemesbüki tábor	Keresztény	22
	Magyarral megházasodott	7
	Vidéken dolgozó, aki az átadáson nem jelent meg	1
Karacsi tábor	Keresztény	28
	Zsidó	4
	Magyarral megházasodott	4
	Vidéken dolgozó, aki az átadáson nem jelent meg	1
	Megszökött	2
Várvölgyi tábor	Keresztény	17
	Zsidó	2
	Vidéken dolgozó, aki az átadáson nem jelent meg	5
	Megszökött	4
Zalaszántói tábor	Keresztény	53
	Vidéken dolgozó, aki az átadáson nem jelent meg	2
Összesen		520

Az átadás során tehát gondosan elkülönítették egymástól a lengyeleket és a zsidókat. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy az átadás előtt megszökött 15 menekült közül 14 zsidó volt. Keszthelyről és Karmacsról csak zsidók szöktek meg, a várvölgyi táborból pedig három zsidó és egy lengyel. Névszerinti nyilvántartásukat az átadási jegyzőkönyv tartalmazza.

⁹⁹ ÁBTL, A-779/8 Jegyzőkönyv a keszthelyi járás lengyel menekült táborokban élő lengyelek átadásáról a Honvédelmi Minisztériumnak, Keszthely, 1944. július 26.

1944. augusztus 1-jén összesen 2649 nyilvántartott lengyel menekült élt Magyarországon (1943 családfő) nyolc táborban: Szentendrén, Marcaliban, Párkányban, Tabon, Kalocsán, Keszthelyen, Kadarkúton és Lengyelótiban.¹⁰⁰ A fajszi és vámosmikolai zsidó menekültek lakta táborok létszámát ez az összeírás nem tartalmazza. Nem tartalmazza továbbá mindazokat, akik a német megszállást követően a bujkálást választották, azaz vagy megszöktek a táborokból, vagy már amúgy is a táborokon kívül dolgozva egyikbe sem tértek vissza.

A Honvédelmi Minisztérium a Minisztertanács döntése alapján 1944. szeptember 1-jén a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt felállította a Lengyel Internált Katonák Központi Táborparancsnokságát, melynek központja a pesthidegkúti tábor lett. Itt került nyilvántartásba minden magyarországi lengyel menekült, de néhány ezren a polgáriak közül elbújtak és nem jelentkeztek.¹⁰¹

Augusztus 18-án Horthy döntése alapján hivatalosan minden menekült Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti irodája vezetőjének fennhatósága alá került.¹⁰² A Nemzetközi Vöröskereszten belül a lengyelek ügyeinek intézésére lengyel alkalmazottakkal megnyílt a P szekció. 1944 szeptemberétől a németek gyakran rajtaütöttek a katonai táborokon, és összesen mintegy 800 lengyelt hurcoltak el.¹⁰³ Október közepétől aztán a nyilas egységek is több táborba betörték, és tömegesen hurcolták el a menekülteket. Többen a Felvidéken harcoló szlovák partizánokhoz menekültek. 1944 decemberéig a még Magyarországon tartózkodó lengyel katonák Komárom, Győr, és Zala vármegyékben összehívott táborokban éltek. 1944 december második felében a németek felszámolták a táborokat, a lengyel katonák többségét különböző koncentrációs táborokba, elsősorban Dachaubá, Mauthausenbe és Auschwitzba szállították.¹⁰⁴

Magyarország egyes részeinek felszabadulását követően 1945. február 16-án ún. Ideiglenes Lengyel Bizottság alakult Stanislaw Spasinski ezredes elnökletével. Néhány nappal később Szegeden hasonló bizottság alakult Aleksander Piskorski vezetésével. E szervezeteket azonban a szovjet katonai hatóságok hivatalosan nem ismerték el.¹⁰⁵ Az ország teljes felszabadulását követően aztán májustól Budapesten működött a lengyel kormány ún. Repatriálási Bizottsága. Május-júniusban még mintegy 4 ezer lengyel élt Budapesten és még 1000 vidéken. A legnagyobb tábor Budapesten a Hungária körúti laktanyában volt, összesen 3578-an éltek benne. Ideiglenes gyűjtőtáborok voltak még Szegeden, Székesfehérváron, Turán és Hegykőn.¹⁰⁶ A Repatriálási Bizott-

¹⁰⁰ MNL OL, K 150, 4014. cs. Belügyminisztérium leirata a lengyel menekültek 1944. április-június havi ellátási segélyének megállapítása tárgyában, 1944. szeptember 6.

¹⁰¹ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 150.; valamint *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 102.

¹⁰² *Kapronczay K.*: Lengyel katonák magyar földön i. m. 102.

¹⁰³ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 157.

¹⁰⁴ *Kapronczay K.*: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 165.; valamint *Godó Á.*: Magyar–lengyel kapcsolatok i. m. 111.

¹⁰⁵ *Kapronczay K.*: Akkor nem volt Lengyelország i. m. 163.

¹⁰⁶ Az első szervezett hazatérő vonat 1945. április 23-án ment Tura községből Lengyelországba 1200 fővel. L. uo. 166.

ság 1946 augusztusáig mindenkit hazatelepített.¹⁰⁷ Az utolsó hazatérő lengyel csoport 1946. augusztus 23-án ment el Budapestről.¹⁰⁸

Végezetül, annak illusztrálására, hogy bár a lengyel menekülteket valamilyen módon szinte az egész ország segítette, ugyanez a segítőkészség egyáltalán nem terjedt ki azokra a zsidókra, akik megtudván, hogy a Magyarországra menekülteként érkező lengyelek az országban különleges elbánásban részesülnek, 1939 őszét követően különböző egyéni utakon érkeztek. 1942 őszén ezek közül a menekültek közül néhányat Antall József, a menekültügy kormány megbízottja és a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság elnöknője és alelnöknője, gr. Károlyi Józsefné és gr. Szapáry Erzsébet sorsára hagyott, akikre így a KEOKH szervezte kitoloncolás várt.

Valamikor 1942 októberében (14. előtt) Antall József a következő, az alábbiakban szó szerint közölt levelet írta gr. Károlyi Józsefnének és gr. Szapáry Erzsébetnek:

„Méltóságos Grófnő!

Az utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy Lengyelországból zsidó fajú egyének szivárognak be Magyarországra és Méltóságod vezetése alatt álló Magyar Lengyel Menekültügyi Bizottságnál jelentkeznek részben támogatásért, részben pedig azért, hogy részükre valamely táborunkban való elhelyezkedés lehetősége kieszközöltessék. Kihallgatásuk alkalmával — amint értesültem — letagadják sok esetben, hogy zsidó fajúak és így könnyen lehetséges, hogy mi őket a legszigorúbb tilalom ellenére táboraink állományába felvesszük.

Ezért mély tisztelettel kérem Grófnőt, hogy az újonnan érkezett zsidó fajú menekülteket, továbbá, akik erre gyanúsak, azonnal a KEOKH-hoz utasítani szíveskedjék. De leghelyesebb volna a KEOKH-tól egy detektívet kérni, aki őket odakísérné. Én Siménfalvy Ónagyságával a KEOKH vezetőjével megbeszéltem az ügyet. Ő a legkészségesebben küld Méltóságodékhöz detektíveket. Nagyon kérem kedves Grófnőt, hogy ezeket az eseteket a legszigorúbban méltóztassék kezelni, mert eltekintve attól, hogy ellenkező esetben magyar hatósági rendelkezésekkel méltóztatnék összeütközésbe kerülni, a lengyel szociális akció is csorbát szenvedne. Ugyanis, ha a magyar hatóságok azt látnák, hogy a lengyel menekültek közé — a velük szemben tanúsított nobilis eljárásunk következtében — külföldi zsidók szivároghatnak be, magukkal a lengyelekkel szemben is kénytelenek volnának olyan megszorító intézkedéseket tenni, amelyek következtében a lengyel menekültek helyzete is romlana. De a közérdek

¹⁰⁷ Kapronczay K.: A magyar–lengyel történelmi kapcsolatok i. m. 165.

¹⁰⁸ Kapronczay K.: Lengyel katonák magyar földön i. m. 108. Biegański szerint az utolsó csoport 1946. augusztus 10-én indult el Lengyelországba. L. Biegański W.: Lengyel háborús menekültek i. m. 51.

is ellene szól, hogy ezen a téren engedékenyek legyünk. Ha elterjed a zsidók körében, hogy Magyarországon a külföldi zsidóságnak is menedékjogot biztosítunk, akkor egész Európa zsidósága ide özönlenék.

Tapasztalatból tudom, hogy a Bizottság mekkora áldozatkészséggel és munkával végzi nemes feladatát, éppen ezért a Bizottság érdekében áll, hogy csak azon a területen fejtsen ki szociális működést, amelyen annakidején a Belügyminiszter Úr megengedte és hozzájárult.

Egyúttal arra is kérem Grófnőt, hogy holnapi napon Siménfalvy Őméltóságát értesíteni méltóztassék arról, hogy kik jelentkeztek eddig Méltóságodnál a zsidó fajú egyének közül és Budapesten ezek hol találhatóak.

Antall s.k.
miniszteri osztálytanácsos¹⁰⁹”

E levelét Antall egyben elküldte Siménfalvy Sándornak, a KEOKH vezetőjének is, a következő megjegyzéssel: „A magánlevél formát az ügy bizalmas természetére tekintettel választottam. Egyébként telefonon figyelmeztettem őket, hogy milyen veszedelmes volna, ha ilyen ügyekbe beleavatkoznának.”¹¹⁰

1942. október 14-én a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság feljegyzést küldött a belügyminiszternek, melyben pontosan felsorolták azt a 11 Lengyelországból menekült zsidót, akiket valamilyen módon segítettek, de akiket aztán internáltak. A feljegyzés szerint: „A KEOKH által f. évi október hó 12-én és 13-án tartott ellenőrzés során a Rombach [Rumbach, F.K.] és Szabolcs utcában internáltak közül 25 lengyel és lengyel vonatkozású egyén, valamint 23 szlovák lett visszatoloncolásra kijelölve a lengyel, illetőleg a szlovák határra. A kitoloncoltak közül a következők menekült lengyel állampolgárok:”

1. Banach Eugenné (sz. Krulewska Zofia, római katolikus) 1942. augusztus 23-án érkezett Magyarországra, azonnal jelentkezett lengyel menekülttáborba, 1942. október 8. óta azonban hatósági őrizet alatt állt, azaz internáltak.

2-3. Fischman Itzig és Fischman Itzigné (sz. Gellband Hanni) 1942. május 11-én érkezett Magyarországra, azóta hatósági őrizet alatt álltak.

4-5. Gyurko Wladimirné (sz. Wladilawna Józefa) és Gyurko Ludowika, Gyurko Wladimirné lánya, 1942. október 3. óta hatósági őrizet alatt álltak.

6-7. Goldreich Michal és Goldreich Klara, Goldreich Michal lánya, 1942. szeptember 27. óta hatósági őrizet alatt álltak.

8. Guszlovits Stefan (István) 1942. október 3. óta hatósági őrizet alatt állt.

9. Halberstein Lázár 1942. október 2. óta hatósági őrizet alatt állt.

10. Kirschner Sia 1942. október 3. óta hatósági őrizet alatt állt.

11. Pawlik Włodzimierz 1942. október 2. óta hatósági őrizet alatt állt.

¹⁰⁹ MNL OL, K 491 KEOKH Reservált iratok, 2. cs. Antall József levele gr. Károlyi József-nének és gr. Szapáry Erzsébetnek, 1942 [október 14. előtt]

¹¹⁰ MNL OL, K 491, 2. cs. Antall József átirata Siménfalvy Sándorhoz, 1942 [október 14. előtt]

A Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság által Keresztes-Fischer belügyminiszternek küldött feljegyzés előlapján a következő áll: „A kegyelmes úr [azaz Keresztes-Fischer, F.K.] szóbeli utasítása értelmében a felsorolt zsidó lengyelek nem toloncolhatók ki a határon, hanem a garanyi táborba internálandók.”¹¹¹

A KEOKH nyilvántartása szerint a 11 zsidó 1942. október 23-án a Rumbach utcai internálótáborban tartózkodott.¹¹² 1942. november 14-én aztán egy Batizfalvy Nándor által írt Pro Domo-ból az derül ki, e menekültek ügyében Siménfalvy és Pásztóy referált Keresztes-Fischernél, aki úgy döntött, hogy Gyurko Wladimirné, Gyurko Ludowika és Guszlovits Stefan (István), akiket a garanyi internálótáborba kell elhelyezni, a többi nyolc embert el kell távolítani Lengyelországba, azaz ki kell őket toloncolni.¹¹³ Néhány nap múlva azonban a belügyminiszter megváltoztatta véleményét, és arról intézkedett, hogy az összes elfogott lengyelországi zsidót internálni kell, egyiküket sem lehet kitoloncolni.¹¹⁴

Deportálásuk végül elmaradt, a belügyminiszter utasítása értelmében mindannyian a ricsei internálótáborba kerültek.¹¹⁵ Ami azonban a lengyel menekültek kontextusában számunkra érdekes, az az, hogy a deportálásra összegyűjtöttek csoportjában összesen nyolcan (Banachné, Fischmanék, Goldreichék, Halberstein, Kirschner és Pawlik) olyan Lengyelországból menekült zsidók voltak, akik először a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottsághoz fordultak segítségért, és akiket ez a Bizottság, és Antall József a KEOKH nyomására nem védett meg, hanem kiszolgáltatva őket a deportálás veszélyének.

Ez az ügy két szempontból is kiemelkedően fontos. Egyrészt világosan rámutat arra, hogy a Lengyelországból menekült lengyelek és az ugyanonnan érkezett zsidók ügye a magyar legfelsőbb politikai és társadalmi körök szemében egyértelműen elkülönült egymástól. Egyetlen ponton érintkezett csupán, 1939 őszén, amikor a menekülő lengyel hadseregben és a katonákkal érkező civilek között zsidók is voltak. Őket a magyar politikai elit, a KEOKH vezetőinek akaratára ellenére egyként befogadta és segítette. Ez a menedékjog azonban nem vonatkozott azokra a zsidókra, akik 1939 ősze után érkeztek az országba abban a hiszemben, hogy Magyarország a „lengyelek menedéke”. E menekülteket Antall József kifejezetten veszélyesnek tartotta, olyanoknak, akiknek befogadása az egész lengyel-akciót veszélyezteti.

Az ügy abból a szempontból sem lényegtelen, hogy a lengyel menekültek segélyezésében talán legtöbbet tevő két embert, id. Antall Józsefet és Szapáry Erzsébet grófnőt a Yad Vashem a „Világ jámbora / igaza” (Righteous Among the Nations) kitüntetéssel illette, Antallt 1989-ben, Szapáryt 1998-ban. E kitüntetést olyanok kapják, akik a Holocaust éveiben anyagi ellenszolgáltatást nem várva, életük kockáztatásával zsidó életet mentettek. Kétségtelen, hogy mind Antall Józsefnek, mind Szapáry Erzsébetnek sok-sok zsidó köszönheti az életét, legalábbis Magyarország német megszállásáig. Olyan zsidók, akik több

¹¹¹ MNL OL, K 491, 2. cs Pro Memoria a belügyminiszterhez, 1942. október 14.

¹¹² MNL OL, K 491, 2. cs A KEOKH felirata a belügyminiszternek, 1942. október 23.

¹¹³ MNL OL, K 491, 2. cs KEOKH Pro Domo, 1942. november 14.

¹¹⁴ MNL OL, K 491, 2. cs. KEOKH Pro Domo, 1942. november 23.

¹¹⁵ MNL OL, K 491, 2. cs Siménfalvy Sándor Pro Domoja a belügyminiszterhez, 1942. október 28.

tízezer lengyellel együtt érkeztek menekültként az országba, és ezért ügyük a lengyel-akció keretébe illeszkedett. Az is kétségtelen azonban, hogy a Magyarországra érkező „tipikus” zsidó menekültek nem ezek voltak. A „tipikus” menekültek egyéni utakon, ezer veszélyt vállalva szöktek át Magyarországra, melyet biztonságosabbnak vélték, mint azt a helyet, ahonnan többnyire a deportálások miatt elszöktek. Ilyen menekültek 1942 folyamán is érkeztek Magyarországra, főleg Szlovákiából és Lengyelországból. Utóbbi helyről többen éppen azért menekültek Magyarországra, mert tudtak az Antall osztálya által fenntartott polgári menekülttáborokról, és arról, hogy az ország megkülönböztetetten jól bánik a lengyel menekültekkel. E „tipikus” menekültek számára azonban Antall és Szapáry, tágabban a magyar politikai vezetés nem adott menedéket. Akik közülük a KEOKH kezére kerültek, vagy a visszatoloncolás, vagy, jobb esetben, szinte kizárólag zsidók számára fenntartott internálótáborok várta őket (Garanyban például baloldaliak is voltak, de az internáltak döntő többsége ott is zsidó volt). Antall József és Szapáry Erzsébet tehát végeredményben zsidókat csak akkor mentett, ha azokat egyben jó lengyel hazafinak is tartotta, olyanoknak, akik katonaként fegyvert fogtak a németek ellen, és azért menekültek Magyarországra, hogy onnan továbbmenve újra szembeszálljanak a németekkel, vagy e katonák családtagjaiként érkeztek az országba. A gettók kiürítése, a deportálás, azaz az akut életveszély elől menekülő zsidók viszont a szemükben nem tartoztak abba a kategóriába, akiket meg kell menteni. Sőt, a lengyel-akció egészét veszélyeztető elemeknek tartották őket.

Raul Hilberg klasszikus tanulmányában a német államvasutakról, a Reichsbahnról a következő híressé vált megállapítást tette: „A modern társadalom specializálódott. [...] Az európai zsidók elpusztítása lehetetlen lett volna a Reichsbahn közreműködése nélkül. Olyan egymástól különböző szervezetek, mint az SS, a külügyminisztérium, ipari vállalatok és bankok szakemberei mind-mind hozzáadtak szakértelmükkel a pusztítás folyamatának különböző fázisaiban annak végrehajtásához. Előbb-utóbb minden bürokratára sor került, és mindegyik tette a dolgát.”¹¹⁶ A zsidók kiirtásában tehát a specializált modern társadalom gyakorlatilag minden szegmense résztvett. A különböző szakemberek — többek között hivatalnokok, az üzleti élet képviselői, politikusok, vasutasok és az erőszakos szervezetek tagjai — szakértelme és aktivitása az egész akció sikerének előfeltétele volt.

Hilberg tétele azonban fordítva is igaz és a lengyelekkel való bánásmód Magyarországon a második világháború idején éppen ezt bizonyítja. A specializált modern társadalom egésze, a szakemberek és elkötelezett emberek összefogása az ellenállásnak is elengedhetetlen, ugyanakkor sikeres eszköze lehet. A Magyarországra érkező lengyel menekültek mentésében a magyar társadalom minden rétege résztvett. Egyszerű emberek, vasutasok, különböző társadalmi szervezetek tagjai, a közigazgatás legkülönbözőbb szintjén dolgozók, magas rangú katonatisztek, a politikai vezetés legfelsőbb körei és sokan mások. Csak néhány példa: a szinte kizárólag magyar arisztokraták vezette Magyar–Lengyel

¹¹⁶ *Raul Hilberg: German Railroads, Jewish Souls. Society. November–December 1976. 521.*

Menekültügyi Bizottság és a Nemzeti Bank összejártsága teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a lengyel menekültek nyugatról érkező anyagi támogatásban is részesülhessenek. A Belügyminisztérium Antall József vezette osztálya és a Honvédelmi Minisztérium az evakuáció idején folyamatosan és törvénysértő módon biztosította a lengyel katonák szabad mozgását az országban, sokszor polgári menekültekké minősítve őket. Az egyes táborok magyar őrségének legalábbis hallgatólagos jóváhagyása elengedhetetlen előfeltétele volt a sikeres szökésnek, hiszen a lefegyverzett lengyel katonákat fegyveres őrök őrizték zárt internálótáborokban. A különböző táborok mellett élő helyi lakosság és a határmenti településeken élők segítsége is alapvetően fontos volt az evakuáció megszervezésekor, és a határátlépéskor. 1944 nyarán Horthy Miklós kormányzó a Nemzetközi Vöröskereszt fennhatósága alá helyezte a még az országban élő lengyel menekülteket, hogy ezzel megmentse őket a németektől, akik, ellenséges országok katonái és polgárai lévén deportálni akarták őket.

E tekintetben tehát Magyarországon a lengyel menekültekkel való bánásmód és a Holocaust eseményei egyszerre bizonyítják azt, hogy Hilberg tétele a modern társadalom működésére vonatkozóan nem csak egyes csoportok kirekesztésére és kiirtására igaz, hanem ugyanígy bizonyos csoportok megmentésére és az ellenállásra is. Elméletileg ugyanazok a vasutasok ugyanis, akik 1939-1941 között aktívan segítették a lengyel katonákat és civileket, hogy Magyarországról átszökhessenek Jugoszláviába, 1944 tavaszán és nyarán, de már 1941 nyarán is szó nélkül résztvettek zsidók deportálásában. Lényegében ugyanaz a magyar politikai vezetés, amelyik a hagyományos, évszázadokra visszatekintő magyar-lengyel barátság nevében a szövetséges németeknek ellenállva akár törvényszegéssel is segítette a lengyel menekülteket, már évekkel az ország német megszállása előtt, 1941-ben saját kezdeményezéséből deportálta nem csak az éppen a deportálás elől Magyarországra menekült zsidó menekültek egy részét, hanem az általa „nem-kívánatosnak” tartott magyarországi zsidók közül is sok ezret.

THE EXAMPLE OF A RESCUER OF HUMANS?
JÓZSEF ANTALL SENIOR AND THE JEWISH REFUGEES FROM POLAND IN HUNGARY
IN WORLD WAR II

by *Frojimovics Kinga*
(SUMMARY)

The study treats a special case of the refugee problem in Hungary during World War II: the story of Polish military and civil refugees who arrived in Hungary in the fall of 1939, after the collapse of the Polish army. These refugees, including Jews, were given substantially different treatment by the Hungarian state organs than were Jewish refugees coming to the country to escape Nazi persecution. Since the topic of Polish military and civil refugees has already been extensively studied, this study will analyze the case of Polish refugees exclusively in the context of Jewish refugee affairs. A comparison of the Hungarian authorities' treatment of Polish military and civil refugees who arrived in Hungary in the fall of 1939 with that of Jewish refugees fleeing Nazi persecution offers considerable insight into the contemporary political elite's attitude toward Jewish refugees.